

В.О. Фатьянова

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОБЛІКИ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Інформаційне забезпечення діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів, раціональна організація та вправне використання відомостей, зосереджених у криміналістичних обліках є чинниками, які впливають на рівень розкриття злочинів, а комплекс проблем, які існують сьогодні у цій сфері, негативно позначаються на ньому.

В останнє десятиріччя такі вчені, як: С.А. Ялишев, В.І. Пашко, В.Д. Басай, О.А. Кириченко, Я.В. Рибалко, Н.М. Дяченко та інші присвятили свої наукові дослідження вирішенню проблем криміналістичної реєстрації. Зазначені автори особливу увагу приділяють історичному аналізу виникнення та розвитку криміналістичної реєстрації в цілому та окремих видів обліку, який загалом носить оглядовий характер, докладно не визначаючи період, чинники, що вплинули на виникнення та розвиток криміналістичних обліків пошукового призначення. Враховуючи це, а разом з тим й виникнення нових видів обліків, вважаємо за необхідне оновити історичний аналіз розвитку криміналістичних обліків, що саме і поставлено нами за мету цієї статті.

Робота із криміналістичною літературою свідчить про виникнення численних видів криміналістичних обліків пошукового призначення на основі підґрунті кримінальної реєстрації, першочерговим призначенням якої було встановлення особи та отримання довідкової інформації про особу.

Кримінальна реєстрація бере свій початок із стародавніх часів, а перші відомості, що дійшли до нашого часу, про реєстрацію злочинців відносяться до XIII ст., коли остання здійснювалася у формі калічення та понівечення. Про це свідчить договір, укладений у 1270 році між стародавнім Новгородом та німецьким містом Готланд, який передбачав, що: «... вор вещи ценой свыше полугривны наказывається розгами и клеймением в щеку» [1, с. 4].

Наступним способом реєстрації злочинців була письмова реєстрація засуджених до тюремного ув'язнення, у процесі провадження якої кожного місяця видавалися «Відомості довідок про судимість» [1, с.10].

Після винайдення та розвитку фотографії з метою реєстрації стали застосовувати фотографування злочинців. У міру нагромадження знімків почали складати альбоми з фотознімками злочинців у алфавітному порядку [2, с.17].

Антропометричний метод реєстрації злочинців А. Бертильона став першим методом реєстрації, заснованим на наукових даних [3, с.280-282].

Однак, слід зауважити, що усі зазначені методи реєстрації повністю не відповідали поставленій меті – ідентифікації особи тому, що:

1) будь-які калічніцькі заходи, як засіб реєстрації злочинців для їх подальшого впізнання, були ненадійними, бо зростаючий рівень виробничого та побутового травматизму, а також війни зводили до мінімуму імовірність впізнання злочинця за фізичними понівеченнями;

2) таврування вказувало, що особа вчинила злочин, інколи навіть можна було встановити вид злочину, а коли і де його було вчинено – визначити було неможливо;

3) «Відомості довідок про судимість» лише встановлювали попередню судимість особи, але не слугували для її ідентифікації, оскільки їх можна було використовувати лише тоді, коли звинувачений не приховував своєї особистості чи коли можливо було встановити його особу іншим шляхом; у цих відомостях фіксувалися лише особи, засуджені до тюремного ув'язнення, а особи, засуджені до інших видів покарання, у ці відомості не вносилися;

4) значна кількість фотознімків у колекції унеможливила успішний пошук потрібного фотознімку затриманого злочинця, якщо він не називав свого прізвища або його особа викликала сумнів;

5) антропометрія, ґрунтуючись на наукових засадах, все ж таки мала серйозні недоліки, найбільш суттєвим серед яких було суб'єктивне сприйняття частин тіла людини під час вимірювання та опису, а також громіздкість та складність антропометричних приладів, що дозволяло провадити обміри лише у приміщенні спеціального бюро, і лише в ньому особа мала бути ідентифікована.

Безперечно, що винайдення та впровадження дактилоскопії у практичну реєстраційну діяльність стало новим етапом розвитку кримінальної реєстрації, позбавленим суб'єктивізму, трудомісткості та складності. Окрім впізнання злочинців, вона забезпечувала ще й активний пошук осіб, які залишили свої сліди на місці скоєння злочинів. Заслуга використання дактилоскопічної інформації із цією метою належить шотландському лікарю Генрі Фолдсу, якому вперше прийшла думка про можливість використання відбитків пальців для пошуку злочинців [4, с.8].

Дактилоскопічний облік тривалий час лишався основним і єдиним обліком, у якому безпосередньо зосереджувалися сліди з місця злочину, що пояснюється, насамперед, відсутністю у той час криміналістичних знань з інших видів криміналістичних експертиз. З моменту визнання дактилоскопічного методу реєстрації (поч. XX ст.), як основного, він і дотепер постійно удосконалюється. У 20-30-ті роки XX ст. зусиллями П.С. Семеновського, Г.І. Данилевського та інших удосконалення дактилоскопічного обліку було переважно спрямоване на класифікацію слідів рук та дактилокарт [5, с.67-72; 6, с.37].

Подальший розвиток криміналістичних обліків пошукового призначення пов'язаний із зростаючими потребами оперативно-слідчих апаратів, а також розширенням кола вирішуваних завдань у інститутах судових експертиз та у науково-технічних відділах при НКВС України та Росії, в яких проводилися інтенсивні дослідження з опанування нових видів експертиз, що, насамперед, і стало передумовою утворення нових видів криміналістичних обліків.

Так, співробітник Одеського інституту судової експертизи Матвеев С.Н. у середині 30-х рр. XX ст. розробив новий важливий метод ідентифікації нарізної зброї за стріляною кулею шляхом кочення нагрітих до високої температури куль по прозорій плівці. Співробітник Київського інституту судових експертиз Зюскін Н.М. винайшов шляхи криміналістичного дослідження обрізів та зношеної вогнепальної зброї. Також у цьому інституті

незадовго до Великої Вітчизняної війни був розроблений новий спосіб фіксації об'ємних слідів на сипучих ґрунтах. Сутність нового способу полягала у пульверизації слідів керосином із подальшим заливанням його рідким гіпсом [7, с.7-34].

Наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. XX ст. у Москві організовується перша у країні кулегільзотека [8, с.7-13].

На Україні кулегільзотека сформувалась у 1972 р. як кушований облік після офіційного закріплення у першій Настанові про експертну службу, затвердженій Наказом МВС СРСР № 45 від 10.02.72 р., у якому містилися кулі, гільзи та патрони зі слідами вогнепальної нарізної зброї, що вилучалися з місць пригод [9]. Цією ж Настановою також передбачалося створення обліку фальшивих грошей, а за необхідності – введення інших видів обліків.

У 1973 році експерт ЕКВ УВС м. Києва Герасименко С.Д. вперше у СРСР розробив методику організації та використання колекцій слідів знярядь зламуння, вилучених з місць нерозкритих злочинів, які з часом поширилися у багатьох інших областях України. Ним був розроблений порядок реєстрації об'єктів, що надходили до колекції, а також запропоновано порядок із фотознімком сліду складати «замальовки» особливих ознак слідуютьорюючого об'єкта [10, с.8-13; 11, с.118-120].

У той же час зусилля та намагання вчених і практиків були спрямовані на удосконалення дактилоскопічного обліку як найбільш ефективного виду обліку при розкритті та розслідуванні злочинів у формі спроб якоюсь мірою автоматизувати процес кодування та пошуку сліду чи дактилокарти. Працівниками експертно-криміналістичних підрозділів СРСР у період 70–80-х рр. XX ст. було розроблено декілька дактилоскопічних систем – «Узор», «След», «След-2», «Точка», які для полегшення роботи із картотекою удосконалювали класифікацію папілярних узорів та кодування відбитків і слідів. Однак, не дивлячись на те, що ці системи були кроком уперед на шляху розвитку дактилоскопічного обліку, бо пошук об'єкта здійснювала машина, їм були властиві суттєві недоліки – суб'єктивізм та трудомісткість при кодуванні слідів, а ефективність залишалася вкрай низькою [12; 13].

На початку 80-х рр. у експертно-криміналістичному відділі УВС м. Києва вперше була розроблена методика з організації та використання слідів взуття, вилучених з місця пригоди. Картотека добре зарекомендувала себе на практиці, а її побудова була аналогічною до колекції слідів зламуння. У подальшому картотеку слідів взуття організували у Сумській області, а потім, як обов'язковий облік, її стали організовувати у інших областях України [14, с.75-77].

У зв'язку із поширенням наркоманії та посиленням боротьби із нею, в експертних підрозділах почали формувати колекції підробних медичних рецептів та зразків почерку осіб, які займалися їх підробкою. Утворення цього обліку було закріплено Наказом МВС СРСР №197 від 10 червня 1980 року «Про ефективне використання обліків підробних медичних рецептів на отримання наркотичних та сильнотоксичних лікарських засобів та зразків почерку осіб, займаються їх підробкою, у боротьбі з розповсюдженням наркоманії». Інструкція наказу визначила методику формування і ведення

даного виду обліку, а ефективність його використання базувалася на взаємодії експертів-криміналістів з працівниками карного розшуку.

З кінця 60-х рр. XX ст. і до наших днів у вчених колишнього СРСР помітно зростає інтерес до інформації, яку отримують за допомогою лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини на основі біологічного аналізатора запаху – нюху спеціально підготовленого собаки-детектора.

У 1964 р. на кафедрі криміналістики Вищої школи Комітету державної безпеки СРСР було розпочато дослідження з вишукування надійного способу криміналістичного використання слідів запаху людини. Розробки, що проводилися авторським колективом у складі В.В. Безрукова, А.І. Вінберга, М.Г. Майорова і Р.М. Тодорова, закінчилися винаходом у 1965 р. методу криміналістичного використання слідів запаху людини, який було названо одорологічним методом [15, с.5-6].

На початку 80-х рр. XX ст., як експериментальна, була створена одорологічна лабораторія при УВС Вінницького облвиконкому, а також у інших республіках колишнього СРСР. Однак, у той же час досить очевидна недосконалість запропонованих в ті роки технічних засобів і методики застосування позалабораторного собаки-детектора як біологічного аналізатора запаху, викликали широку дискусію в кримінально-процесуальній і криміналістичній науці про можливість використання результатів одорологічного методу як доказів у кримінальних справах. Дискусія, в свою чергу, обумовила гостру необхідність у розгортанні фундаментальних досліджень із вдосконалення цього методу. Ймовірно, що з цієї причини одорологічна лабораторія у Вінницькій області призупинила свою роботу.

Протягом останнього десятиріччя XX ст. українськими вченими, такими як Салтєвський М.В., Глібоко В.М., Біленчук П.Д., Лукьянчиков Є.Д., Кириченко О.А., Басай В.Д. проводилися методичні розробки у галузі одорології. Автори дослідили та класифікували властивості запахів людини й розробили методику виявлення, фіксації та використання слідів запаху [16; 17], після чого головне управління карного розшуку МВС України у 1993 році видало Інструкцію по вилученню та консервації запаху людини, яка призначалась для спеціалістів-криміналістів і працівників карного розшуку [18].

Навесні 2001 р. почала свою роботу перша українська одорологічна лабораторія при НДЕКЦ МВС України у Вінницькій області. Про повноцінну роботу цієї лабораторії та судові випробування результатів її роботи говорити зарано, оскільки робота лабораторії знаходиться ще у процесі свого становлення, проте певні позитивні результати вже мають місце [15, с. 12].

Наприкінці 80-х рр. XX ст. в ЕКВ м. Києва було розроблено новий вид обліку – відеотека осіб, які взяті міліцією на облік та який згодом поширили у багатьох криміналістичних підрозділах [19, с.63-70]. У 1992 р. Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України закріпило цей вид обліку [20].

Проте, з плином часу стала зрозумілою доцільність віднесення цього виду обліку не до експертних обліків, а до оперативних обліків карного розшуку, оскільки його ведення не передбачає застосування спеціальних

знань і буде сприяти більш швидкій й ефективній перевірці за існуючим масивом осіб.

У 1999 р. Наказом МВС України № 30 було відмінено Наказ № 140 від 09.03.92 р., а згодом Наказом МВС України № 682 від 30.08.99 р. було затверджено Настанову про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, у якій ведення відеотеки у системі експертних обліків не передбачено [21].

Із набуттям знань у галузі хімії, біології, молекулярної генетики проблема ідентифікації особи в ході розслідування та розкриття злочинів стала ефективно вирішуватися за допомогою використання біологічних слідів людини у сучасних методах дослідження, насамперед методом ДНК-аналізу. На сьогоднішній день молекулярно-генетична ідентифікація являє собою принципово новий тип наукового знання, що відкриває надійні перспективи для вирішення ідентифікаційних задач у кримінальному процесі та розвитку доказової бази [22, с.220-225]. Тому, за рішенням керівництва МВС України у 1992 році було створено ДНК-лабораторію, а у 2002 році у ДНДЕКЦ створено банк даних результатів ДНК-аналізу слідів біологічного походження, вилучених з місць скоєння нерозкритих особливо тяжких злочинів, для встановлення осіб злочинців, що їх вчинили [23, с.167-170].

Таким чином, аналіз криміналістичної літератури дозволив дійти висновку про виникнення криміналістичних обліків на початку ХХ ст., а саме з моменту визнання дактилоскопічного методу реєстрації як основного, коли відбулася зміна спрямованості використання криміналістично-значущої інформації – суто довідкова доповнилися ще й активним пошуком осіб та об'єктів, які залишили сліди на місці скоєння злочинів, з метою їх розкриття та розслідування.

Подальший інтенсивний процес виникнення та становлення нових видів криміналістичних обліків припадає на другу половину ХХ ст., коли в умовах все зростаючих потреб оперативно-слідчих апаратів та розширення кола вирішуваних завдань опановувалося використання нових видів слідів в експертних дослідженнях з метою розкриття та розслідування злочинів, що ставало передумовою виникнення і нових видів криміналістичних обліків.

Список літератури: 1. Рассейкин Д. П. Очерки истории уголовной регистрации. Саратов, 1976. 2. Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы. М., 1998. 3. Торвальд Ю. Век криминалистики. М., 1984. 4. Дубовий О.П., Лукашенко В.Я., Рибалко Я.В., Тимошенко П.Ю., Чорнобай Л.М. Криміналістичне дослідження слідів рук. К., 2000. 5. Миронов А.И. Создание системы уголовной регистрации в органах внутренних дел (1918-1920)//Экспертная практика. М., 1981. Вып.18. 6. Винберг А.И. Основные принципы Советской криминалистической экспертизы. М., 1949. 7. Тихенко С.Е., Лисиченко В.К. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет Советской власти // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1967. Вып. 4. 8. Сорокин В.Э. Из истории экспертно-криминалистического управления ГУВД Москвы//Экспертная практика. М., 1994. №33. 9. Приказ МВД СССР № 45 от 10 февраля 1972 года «О введении в действие Наставления по работе криминалистических подразделений органов внутренних дел». 10. Герасименко С.Д. Картотека следов орудий взлома, изъятых с мест нераскрытых преступле-

ний//Експертная практика. М., 1976. Вып. 8. 11. Ковалев В.В. Опыт работы с карто-
текой следов орудий взлома//Експертная практика. М., 1987. Вып. 25. 12. Андриано-
ва В.А., Венецкий А.П. Использование дактилоскопических картотек криминалис-
тических подразделений для раскрытия квартирных краж: Метод. письмо № 43. М.,
1980. 13. Титов В.И. Выбор признаков пальцевых узоров и методов их кодирования
при осуществлении дактилоскопических учетов//Проблемы правопедения в совре-
менный период. Томск, 1990. 14. Разумов Э.А. Организация и ведение коллекций
следов обуви// Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1988. Вып. 37. 15. Басай
В.Д., Кириченко О.А. Основи одорології: Монографія. Івано-Франківськ, 2002. 16.
Салтєвський М.В., Глибок В.М. Запахові сліди у слідчій практиці: Учеб. пособие. К.,
1992. 17. Биленчук П.Д., Лукьянчиков Е.Д. Методика обнаружения и использования
odoroлогической информации в процессе раскрытия преступлений: Учеб. пособие.
К., 1993. 18. Инструкция по изъятию, консервации запаха человека. К., 1993. 19. Кли-
менко Н.И., Солодкий Н.И. Обучение следователей возможностям информацион-
но-поисковых систем – потребность практики// Пути и методы совершенствования
преподавания специализированных курсов криминалистики. К., 1990. 20. Приказ
МВД Украины №140 от 9. 03. 92 г. «Об утверждении Положения о деятельности
экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел Украины». 21.
Наказ МВС України № 30 від 18 січня 1999 року «Про затвердження Положення
про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС Украї-
ни, статів цього Державного центру, типового положення про науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр при ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київ-
ській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті, а також
типової структури цього центру». 22. Дяченко Н.М. Актуальні питання дослідження
біологічних слідів людини методом ДНК-аналізу в розкритті та розслідуванні зли-
чинів//Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинст-
ві. Х., 2003. 23. Дяченко Н.М., Полтавський А.О. Встановлення особи за допомогою
криміналістичних обліків ОВС України: сучасний стан та перспективи розвит-
ку//Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Х, 2003. Вип. 3.

Надійшла до редколегії 09.09.05

О.С. Рождественська

СПЕЦИФІЧНІ КРИТЕРІЇ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Актуальність питання удосконалення класифікації суб'єктів правових відносин у інформаційній сфері зумовлена, з одного боку недостатнім рівнем категоріальної юридичної визначеності, а з іншого – активізацією в сучасних правовідносинах руху соціальної інформації, що підштовхує інтенсифікацію і юридичних досліджень у цій галузі.

Тому вбачаємо корисним здійснити спробу відокремлення близьких за назвами різновидів суб'єктів правових відносин за їх ознаками для розвитку і удосконалення традиційної класифікації. Такий підхід дасть можливість більш повного і точного розуміння ролі і статусу певних видів суб'єктів правовідносин і сприятиме поглибленню теоретико-правового фундамен-
ту становлення окремих галузевих сфер юриспруденції і, зокрема інформаційного права.